BIRŽAI

BIRŽŲ SENAMIESTIS

Roma SONGAILAITĖ

2004 m. Biržų senamiesčio (A 518) penkiose vietose vykdyti archeologiniai tyrimai, kurių metu surinkti radiniai perduoti BKMS.

Reformatų gatvė 3. 2004 m. liepos mėnesį Biržų evangelikų reformatų parapija užsakė atlikti žvalgomuosius archeologinius tyrimus projektavimo darbams: panduso prie bažnyčios įrengimui, vartų į klebonijos teritoriją įvažiavimui, kanalizacijos į klebonijos pastatą nutiesimui, tvoros aplink klebonijos teritoriją pastatymui. Tam iškasti 6 šurfai (ištirtas bendras 30 m^2 plotas).

Apžvelgus publikuotą istorinę medžiagą apie Biržų evangelikų reformatų bažnyčią, galima būtų išskirti kelis bažnyčios statybos etapus: 1) 1584–1625; 2) apie 1625–1704; 3) 1704–1856 m.; 4) 1856–1874. Daugiausia žinoma apie paskutinę bažnyčią, kuri statyta XIX a. antrojoje pusėje senosios bažnyčios vietoje. Rašoma, kad aplink senąją bažnyčią buvo kapinės. Šurfe 3 rasta palaidojimų liekanų. Tačiau senosios bažnyčios situacija nėra tiksliai žinoma, nežinomas ir užimamo šventoriaus plotas. Šurfe 2 rasta kripta su 3 palaidojimais turėjo būti senajame XVIII a. šventoriuje. Jos dydis – 2,5x1,9 m, aukštis ties skliautu – 1,5 m. Kripta orientuota V–R kryptimi, jos V dalis yra 70 cm gylyje po dabartiniu keliuku, praeinančiu šventoriaus R puse link klebonijos. BKMS eksponuojamame 1808 m. Biržų miesto plane su apylinkėmis bažnyčios pagrindinis įėjimas matomas iš V (nuo tvirtovės) pusės.

Šurfe 4, kastame prie klebonijos V fasado, 40 cm gylyje rasti pamatai iš 40x50x45 cm dydžio lauko akmenų, rištų kalkių skiediniu, tarpai tarp kurių užpildyti plytų duženomis. Virš pamatų supiltas griuvenų sluoksnis su čerpėmis, XVII a. koklių duženomis. Atkastų pamatų ilgis R–V kryptimi – 5 m, plotis – 90 cm, aukštis – 80 cm. Ties antruoju metru aptiktas pamatų kampas (toliau jie tęsiasi į P pusę). Atkastosios pastato dalies ilgis – 1,5 m, plotis – 2 m, aukštis – 80 cm. Šurfas 4 nebaigtas tirti evangelikų reformatų parapijos prašymu. 2005 m. šioje vietoje bus įrengiama vietinė kanalizacija. Tyrinėjimai bus tęsiami į P pusę. Išvadas dėl pamatų paskirties bus galima padaryti tik ištyrus didesnį plotą.

Šurfe 6 20 cm gylyje rasti 60 cm pločio, 80 cm aukščio pamatų fragmentai. Jie eina lygiagrečiai dabartiniam šventoriui, jo ŠV pusėje, 4 m atstumu nuo šventoriaus tvoros. Atkastą 1 m ilgio ir 60 cm pločio pamatų fragmentą galima būtų priskirti XVIII a. ar net ankstesnės bažnyčios šventoriaus pamatams. 1965 m. K. Mekas rado dabartinio šventoriaus PR pusėje panašius pamatus ir bokšto liekanas, jas priskyrė miesto gynybinei sienai, kuri, anot K. Meko, pavaizduota 1625 m. Biržų pilies, miesto ir apylinkių įtvirtinimų plane. Jei tai miesto gynybinė siena, tai neaišku, kodėl reformatų bažnyčia buvo už jos? T. Makovskio 1612 m. Biržų miesto ir pilies graviūroje evangelikų reformatų bažnyčia pažymėta praktiškai toje pačioje vietoje kaip ir dabartinė, tačiau buvo kitokio plano. Graviūroje gynybinė siena prie ežero nėra pažymėta, nes jos gal dar ir nebuvo. Tačiau 1645 m. J. Naronskio-Narūnavičiaus pavaizduotame Biržų miesto plane

gynybinė siena jau buvo prie ežero ir evangelikų reformatų bažnyčia pateko į gynybine siena apjuostą miesto teritoriją. Dėl šurfe 6 rastų pamatų paskirties taip pat lieka daug neaiškumų, ir išvadas daryti per anksti. 2005 m. tarptautinės evangelikų reformatų jaunimo stovyklos metu planuojama atidengti rastus pamatus visu perimetru, tuomet bus galima ir daryti išvadas: ar tai gynybinės sienos, ar XVII–XVIII a. šventoriaus pamatai.

Rotušės gatvė. 2004 m. spalio mėnesį UAB „Dujotiekio statyba" Rotušės g. V pusėje, prie Agluonos upės ir sklype tarp buvusio Biržų ryšių mazgo pastato ir mašinų stovėjimo aikštelės (prie Rotušės g. 10) statė katodinės saugos įrenginį. Prie Agluonos upės buvo gręžiami 22 50 cm skersmens, iki 2,5–3 m gylio gręžiniai įstatyti katodams ir kasta trasa elektros tinklams nuo Rotušės g. V pusės – apie 125 m ilgio į V, 50–60 cm pločio ir 80 cm gylio. Bendras tirtas plotas – apie 75 m^2.

Darbai vyko teritorijoje, kuri XVII a. T. Makovskio graviūroje parodyta kaip neužstatyta. 300 m į ŠR pusę, remiantis 1930 m. tyrinėjimais, lokalizuojama XVI a. Biržų dvaro vieta. 1978 m. J. Markelevičius Birutės g. 1 (apie 100–150 m į Š) rado apie 2,4 m storio kultūrinį sluoksnį. Ši vieta yra arčiau paminėto Biržų dvaro.

Teritorijoje prie Agluonos upės, kur buvo gręžiamos duobės katodams, nuo 50 iki 110 cm gylio buvo supiltinė žemė. Tamsios žemės sluoksnis su griuvenomis – 60 iki 100 cm storio. 1–9, 12–20 gręžiniuose dumblas su juoda žeme prasideda 1,3–1,7 m gylyje. 10–11, 21–22 gręžiniuose jau 50 cm gylyje pasiektas smėlis ir vanduo. Rastos griuvenos yra nesenos, datuojamos XX a. pradžia. Šioje vietoje yra stovėję pastatai nuo 1906 iki 1944 m.

Elektros trasoje rasti 2,5 m ilgio, 80 cm pločio pastato pamatai, einantys PV–ŠR kryptimi, datuojami XX a. pradžia. Likusioje trasos dalyje žemė buvo judinta (anksčiau nutiesta elektros tinklų trasa). Įžemis prasidėjo 0,7 m gylyje.

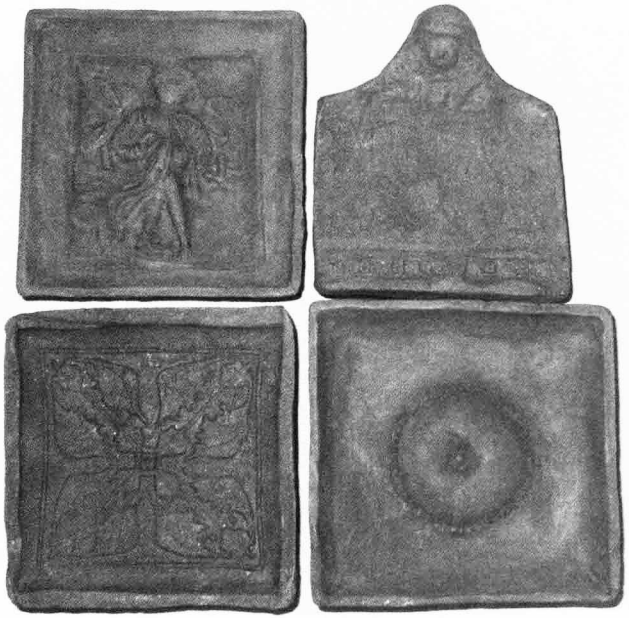
Basanavičiaus gatvė 1, Vytauto, J. Basanavičiaus gatvės. 2004 m. rugsėjo–lapkričio mėnesiais Basanavičiaus g. 1 vykdant pastato rekonstrukciją (parduotuvei „Norfa") bei kanalizacijos ir vandentiekio trasos Vytauto g. (nuo Vytauto g. 5 iki J. Basanavičiaus g. 1) bei dujotiekio trasos nuo Basanavičiaus g. tilto iki Basanavičiaus g. 1 tiesimo darbus, buvo atliekami žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Bendras kastų trasų ilgis siekė apie 800 m (dujotiekio trasa – 253 m, vandentiekio – apie 153 m, kanalizacijos – 235 m, lietaus kanalizacijos – apie 160 m). Šurfais ištirtas 30 m^2 plotas, užfiksuota 100 m trasų sienelių pjūvių.

T. Makovskio Biržų miesto graviūroje maždaug šioje vietoje pavaizduota Biržų miesto rotušė. Pagal istorinius šaltinius, ji pradėta statyti 1610 m. 1641 m. rotušė sudegė. XVII a. viduryje pagal T. Spinovskio projektą statyta nauja rotušė. Ar ji buvo baigta statyti, neaišku. XVII a. antrojoje pusėje Karolina Radvilaitė įsakė statyti rotušę pagal senus brėžinius ir tik vieno aukšto, pakelti mūrinius jos pamatus pusantro uolekčio dėl po ja esančių rūsių. Šis rotušės aprašymas visai atitinka jos vaizdą, E. Tiškevičiaus nupieštą XIX a. viduryje.

Žemės kasimo darbai vykdyti Biržų senamiesčio centre iki šiol netirtoje teritorijoje. Tarybiniais metais statant J. Janonio paminklą buvo vykdomi žemės darbai, tačiau archeologiniai tyrimai nebuvo atliekami. J. Basanavičiaus g. 1 pastato rekonstrukcija buvo pradėta be žvalgomųjų archeologinių tyrimų. Užsakovas BĮ UAB „Rivona" kreipėsi į BKMS dėl žvalgomųjų archeologinių tyrimų, kai rekonstruojamo pastato teritorijoje jau buvo užbetonuotas 300 m^2 plotas. Todėl žvalgomieji archeologiniai tyrimai atlikti tik 5 m^2 iš likusių 8 m^2 neužbetonuoto ploto. 2,5 m^2 plote rastas

grindinys gali būti datuojamas XVII a. pirmaja puse (ant jo rastos XVII a. pirmosios pusės monetos). Nuardyto grindinio vietose rasta ir Boguslavo Radvilos koklių, datuojamų 1662–1669 m. Po grindiniu esančiame sluoksnyje buvo rasta daugiausia monetų (apie 15), datuojamų XVII a. pirmaja puse (iki 1640 m.). Šis sluoksnis yra vėlyvesnis negu po juo rastieji kokliai. Kokliai pagal žinomus analogus datuojami XVI a. viduriu – antra puse.

Tarp rastųjų koklių yra plokštieji keturiais dumbančiais kvadratais. Jų rasta Biržų pirmosios tvirtovės krosnyse. Šie kokliai datuojami XVI a. pabaiga – XVII a. pradžia. Plokščiųjų su vienu dumbančiu kvadratu ir rozete viduryje, plokščiųjų kvadratinių su augaliniu ornamentu, kaip ir vieno koklio fragmentas su jaunuolio figūra Biržų senamiesčio ir tvirtovės medžiagoje nėra. Rastieji kokliai-karūnėlės su skydininku, laikančiu herbą su ereliu, datuojami XVI a. viduriu. Vienas toks koklis rastas Biržų dvare (XVI a. vidurio), kitas – Papilio „Zomkelio" teritorijoje. Buvusios rotušės vietoje radus šiuos koklius, kilo klausimas dėl jų datavimo. Statant rotušę, buvo galima užsisakyti matricas koklių su dumbančiu kvadratu ir augaliniu ornamentu, tačiau kokliai–karūnėlės su skydininku buvo naudoti gerokai anksčiau. Galima versija, kad buvo panaudotos Biržų pirmojo dvaro krosnių kokliai–karūnėlės (74 pav.).

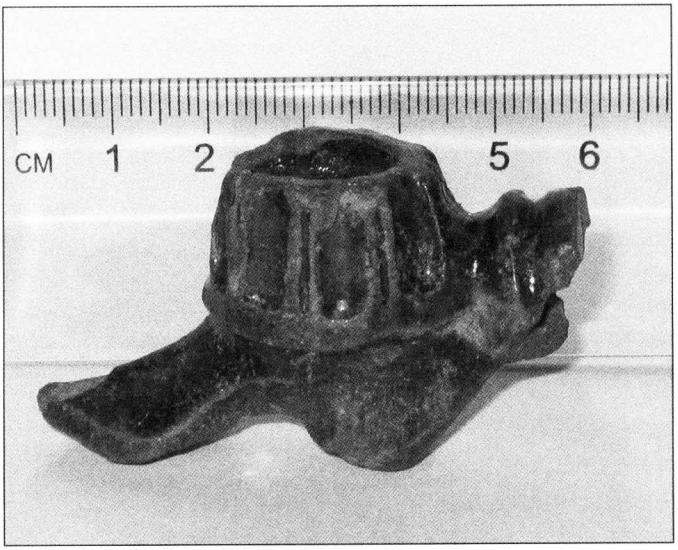
74 pav. Kokliai. XVI a. vidurys – XVII a. pradžia. Biržai, J. Basanavičiaus g. 1. *R. Songailaitės nuotr.*

Fig. 74. Stove-tiles of the mid 16th – early 17th century. Biržai, the J. Basanavičiaus Street 1.

Kadangi nebuvo galimybių ištirti didesnio ploto daugiau į P ir V, ši teritorija atsidūrė po parduotuve „Norfa" ir liko užkonservuota. Todėl galima versija, kad rastasis koklių sluoksnis yra iš senosios rotušės laikotarpio – nuo 1610 iki 1641 m. gaisro, o grindinys buvo grįstas ant sudegusios rotušės XVII a. viduryje. Pagal kv. 2–3B P sienelės sluoksnius matėsi, kad nuo tirto ploto į P ir PV stovėjo B krosnis.

Žinant, kad senoji rotušė sudegė, o XVII a. viduryje ir antrojoje pusėje buvo statoma nauja, ją lokalizuoti galima po parduotuve „Norfa", nes aplink parduotuvę kasamose trasose Basanavičiaus ir Vytauto g., net parduotuvės kiemo R pusėje klojant lietaus kanalizaciją, nebuvo rasta nei grindinio fragmentų, nei pamatų.

Vandentiekio trasoje Vytauto g. (J. Janonio aikštės V pusė) iškasti 6 šurfai (bendras 18 m^2 plotas). XVII a. pradžioje šioje vietoje buvo vienas iš miesto kvartalų, turėjęs keliolika posesijų ir tankiai užstatytas. Trasa buvo

75 pav. Molinė bato formos pypkė. Biržų senamiestis, J. Janonio aikštė. *R. Songailaitės nuotr.*

Fig. 75. Shoe-shaped ceramic tobacco-pipe. The old town of Biržai, the J. Janonio Square.

kasama XVII a. pradžioje buvusio kvartalo viduriu. Šurfuose 1 ir 2 0,8 m gylyje rasti akmeninių pamatų fragmentai yra buvusios liuteronų bažnyčios šventoriaus tvoros, mūrytos XIX a. 8 dešimtmetyje, kai senosios liuteronų bažnyčios vietoje buvo pastatyta nauja bažnyčia, ir tuomet buvo aptverta tvora. Tarp šurfų 1–4, atkarpoje nuo 15 ik 50 m, 1,5 m gylyje rastas supuvusios medienos sluoksnis (išlikę net eglišakių spygliai), sukrautas ant pilko stambaus kietai suplūkto žvyro. Tai panašu į buvusio kelio paviršių ar grįstą kiemą. Šurfe 3 apie 1,6 m gylyje rasta molinė bato formos XVII a. pypkė (75 pav.). Jai analogų rasta Saksonijos valdovų rūmuose. Įžemis šioje atkarpoje prasidėjo 2,8–3 m gylyje.

Atkarpoje nuo 4 šurfo iki Vytauto ir J. Basanavičiaus g. sankryžos, nuo 50 iki 113 m kultūrinis sluoksnis yra apie 50 cm storio. Iki 0,6 m gylio čia kasta supiltinė žemė. Įžemis nuo šurfo 6 trasos 90–113 m prasideda 0,8 m gylyje. Vytauto ir J. Basanavičiaus g. sankryžoje, 113–117 m rasti pastato R sienos pamatų fragmentai, kurie pagal radinius ir XVII a. planą datuojami XVII a.

J. Basanavičiaus g. rastas senasis XX a. pradžios grindinys, įžemis po kuriuo prasideda 0,7 m gylyje.

Lietaus kanalizacijos trasoje buvo iškasti 3 šurfai (ištirtas 7 m^2 plotas). Šurfe 7 1,1 m gylyje rasti XIX–XX a. pirmosios pusės pastato pamatai, tačiau iš 1,5 m ilgio pamatų fragmentų jų pločio nustatyti neįmanoma. Iš plytų ir tinko matyti, kad tai skirtingo laikotarpio fragmentai. Apatinėje dalyje rasti pamatų akmenys ir R sienelėje fiksuoti apatiniai sluoksniai su olandiškomis čerpėmis leistų juos datuoti XVII a. antrąja puse. Viršutinis plytų mūras, aptiktas 1,2–1,3 m gylyje, nėra ankstyvas. Virš jo rastoji buitinė keramika datuojama XIX–XX a. Gali būti, kad senieji pamatai panaudoti XIX a. Šioje vietoje tarpukaryje stovėję keli pastatai, sudegę per II Pasaulinį karą.

Lietaus kanalizacijos trasoje, kastoje J. Basanavičiaus g. 1 pastato kieme, nerasta akmeninio grindinio, kuris buvo aptiktas plote 1. Kultūrinio sluoksnio storis čia siekia apie 30 cm, o įžemis prasideda 70 cm gylyje.

Kanalizacijos trasoje, kastoje nuo Vytauto g. 5 pastato į Š Vytauto gatve, nuo trasos pradžios iki 60 m kultūrinio sluoksnio nerasta. Aptiktas tik apie 1927 m. grįstas grindinys. Įžemis prasideda 80 cm gylyje. Ties šurfu 1, 62–65 m, kaip ir vandentiekio trasoje, prasi-

deda kultūrinis sluoksnis. 71–74 ir 87–93 m rasti pamatų fragmentai, ėję V–R kryptimi. Šalia jų buvę radiniai juos leistų datuoti XVII–XVIII a. Pamatų fragmentai rasti ir 163–168 m sankryžoje su J. Basanavičiaus gatve. Čia vandentiekio trasos 165 m, apie 1,1 m gylyje aptikta molinė taurė, datuojama XVII a. pirmaja puse. Šie ir vandentiekio trasos 113–117 m fiksuoti pamatai yra to paties XVII a. pastato. Tai patvirtina ir šalia jų rasti koklių fragmentai su augaliniu ornamentu, būdingi to laikotarpio Biržų senamiesčiui, bei keramika (76 pav.).

Dujotiekio trasoje nuo 87 m prasideda pamatų ir griuvenų sluoksniai, nes trasa praėjo per XVII–XX a. pirmojoje pusėje užstatytą teritoriją. 160 ir 197 m rasti pamatai yra XVII a., nes šalia jų rasti kokliai datuojami XVII a. viduriu. Tolesnius tyrinėjimus sustabdė žiema.

76 pav. Molinė taurė. Biržų senamiestis, Vytauto gatvė. *R. Songailaitės nuotr.*

Fig. 76. A ceramic cup. The old town of Biržai, the Vytauto Street.

Elektros trasa J. Janonio aikštėje, Vytauto ir J. Basanavičiaus gatvėse. 2004 m. gruodžio mėnesį Panevėžio UAB „Indastrus“ vykdė žemės kasimo darbus, būtinus elektros energijos tiekimui į parduotuvę „Norfa“. Trasos buvo kasamos Vytauto g. V šaligatviu, J. Janonio aikštės Š šaligatviu, J. Basanavičiaus g. P šaligatviu ir skverelyje kultūros namų R pusėje. Bendras trasų ilgis – apie 400 m, plotis – 40–50 cm, gylis – 90–100 cm. Bendras tyrinėtas plotas siekė apie 200 m^2. Skersai gatvę elektros tinklai buvo klojami prastūmimo būdu. Vytauto g. V šaligatviu (pro „Norfą“) kastoje trasoje rasti dviejų pastatų pamatų fragmentai datuojami XIX a. pabaiga – XX a. pirmaja puse. Šie pastatai, pažymėti 1937 m. Biržų miesto plane, stovėjo buvusios klebonijos sklype. J. Janonio aikštės Š šaligatviu kastoje trasoje intensyvesnis kultūrinis sluoksnis rastas tik 55–58 m. Jame aptikti koklių fragmentai datuojami XVII a. pabaiga – XVIII a. XVII a. pradžios T. Makovskio graviūroje pažymėtų pastatų fragmentų nerasta. J. Basanavičiaus g. nerasta ankstesnių nei XIX a. pastatų pamatų ir radinių. Šaligatviu kastoje trasoje sluoksniai daug kur permaišyti tiesiant komunikacijas į kultūros namus. Skverelyje prie kultūros namų, jų R pusėje reljefas pakeistas, supiltinis sluoksnis siekia 50 cm storį.

J. Basanavičiaus gatvė 18. 2004 m. spalio mėnesį UAB „Žymana“ klojo vandentiekį J. Basanavičiaus g. 18. Žemės darbų metu buvo atliekami žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai 60 cm pločio, 25 m ilgio trasoje. Bendras tyrimų plotas buvo apie 14 m^2. Jų metu buvo iškastas vienas 1x1 m dydžio šurfas vandentiekio trasoje ir fiksuotos trasų sienelės. 50–70 cm storio viršutinis juodžemio sluoksnis buvo dirbama žemė, kurios paviršiuje rasta tik XIX–XX a. radinių. Iki XIX a. šioje vietoje

buvo miesto daržai ir klojimai. Gyvenamieji namai pastatyti tik XIX a.

2004 m. žvalgomieji archeologiniai tyrimai padėjo lokalizuoti buvusios rotušės vietą, radiniais pasipildė BKMS archeologinių rinkinių kolekcija.

OLD TOWN OF BIRŽAI

In 2004 in the old town of Biržai archaeological investigations were performed at 5 sites. At the Reformatų Str. 3 the total area of 30 m^2 was investigated; a crypt and an ancient church foundation were discovered. At the Rotušės Str. an area of about 7.5 m^2 was investigated and a building foundation was found. At the J. Basanavičiaus Str. 1 and at the Vytauto and J. Basanavičiaus Str. an area of 30 m^2 was investigated; a stone pavement of the first half of the 17th century, a road, fragments of stove-tiles and coins were discovered. In the path of a power cable trench at the J. Janonio Square and the Vytauto and J. Basanavičiaus Str. an area of about 200 m^2 was investigated; fragments of building foundations were found.